

2. Actuele bestaansonzekerheid

Over de nieuwe condities van het sociale domein

Hans Boutellier

Lieshout, Peter van (ed.), *Sociale (on)zekerheid. De voorziene toekomst*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016.

DOI: 10.5117/9789462984608/CH02

Samenvatting

Sociale zekerheid dient de bestaanszekerheid te garanderen. Maar bestaanszekerheid is een steeds groter begrip geworden, dat ook te maken heeft met vraagstukken van identiteit en veiligheid. Door grote migratiebewegingen veranderde in relatief korte tijd, vooral in de grote steden, de samenstelling van de bevolking. Daarnaast werd veiligheid een steeds groter thema, enerzijds door de reële toename van de problemen, anderzijds door een groeiend maatschappelijk onbehagen. De zekerheid van het bestaan is niet alleen een materiële kwestie, maar heeft steeds meer te maken met het wegvallen van (veronderstelde) vanzelfsprekendheden. Daarbij is de afstand tussen publieke sector en burgers gegroeid. Het komt erop aan de zekerheid weer meer rond burgers te organiseren. De vervreemdende werking van de instituties zal moeten worden omgezet in nieuwe arrangementen van kleine zekerheden.

Keywords: verzorgingsstaat, veiligheid, migratie, superdiversiteit, identiteit, instituties

In de tweede helft van de twintigste eeuw waren we er in Nederland wel achter: bestaanszekerheid kon geregeld worden. In een hoog tempo werden na de Tweede Wereldoorlog voorzieningen getroffen voor degenen die (tijdelijk) niet konden voorzien in hun levensonderhoud. De sociaal-democratie wist, samen met christen-democraten en met iets meer tegenzin de liberalen, de scherpe kanten van het kapitalisme af te slijpen en een relatief hoge mate van welvaart voor iedereen te realiseren. Succes leek verzekerd.

De groei van deze voorzieningen stond van het begin af aan echter onder kritiek. In de jaren zestig klonken al argumenten als te duur, te bureaucratisch

en te geprofessionaliseerd (zie voor een overzicht Trommel & Van der Veen, 2004). Dat zette daarna door, onder andere langs het door Kees Schuyt (2013) in de jaren tachtig al gemaakte onderscheid tussen noden en wensen. Momenteel gaat het om de transformatie van de verzorgingsstaat tot een 'participatiemaatschappij'. Over de wenselijkheid en het succes van deze onderneming valt te twisten (zie Kruijer e.a., 2016). Maar er is nog iets anders aan de hand.

Het geloof in de maakbaarheid van bestaanszekerheid is verdwenen omdat er ook andere zaken aan de hand zijn. Bestaanszekerheid heeft een nieuwe betekenis gekregen – naast of zelfs los van de materiële welstand. Het gaat steeds meer over sociale, culturele of zelfs existentiële zekerheid. De huidige maatschappelijke onrust heeft sociaal-economische trekken, maar zij doet zich voor binnen een ander sociaal-cultureel frame, waarvan veiligheid en migratie de definiërende parameters zijn. In dit hoofdstuk onderzoek ik de nieuwe condities van de strijd om bestaanszekerheid en de politieke consequenties daarvan.

Existentiële onzekerheid

Het idee van maakbare bestaanszekerheid kon – achteraf gezien – gedijen in een relatief overzichtelijke maatschappelijke context van wederopbouw. In de huidige tijd is van 'overzichtelijkheid' nog maar weinig sprake. Onzekerheid lijkt eerder regel dan uitzondering in de huidige periode. Mensen zijn bang, of iets neutraler gezegd, angst is een groot maatschappelijk thema geworden. Nu valt over de oorzaken daarvan veel te zeggen. Angst kan politiek zijn opgeroepen en als zodanig worden geëxploiteerd (Duyvendak e.a., 2008) of hij kan via de media worden aangewakkerd (Furedi, 1997). Maar angst lijkt vooral te maken te hebben met zoiets als maatschappelijk onbehagen (proefschrift Spithoven, in aantocht).

De diepe onzekerheid van deze tijd gaat verder dan de materiële onzekerheid van het bestaan. De Poolse-Britse socioloog Zygmunt Bauman spreekt in dit verband van *liquid modernity*, een tijdperk waarin condities zo snel veranderen dat gedrag niet kan consolideren tot gewoontes of routines (Bauman, 2005: 1). Hoge intensiteit van gebeurtenissen, snelle veranderingen en vluchtige relaties leiden tot permanente onzekerheid. De groei van deze nieuwe moderniteit moet worden gezien tegen de achtergrond van de globalisering van de economie, de digitalisering van het maatschappelijk verkeer en de individualisering van het publieke domein.

Veel traditionele verbanden en omgangsvormen gingen verloren. Er trad erosie op van 'het domein der vanzelfsprekendheid', van het geheel

van interacties waarover niet gesproken hoeft te worden, omdat ze als 'gegeven' worden ervaren (zie voor een uitwerking Boutellier, 2011). Met andere woorden: er schuilt nadrukkelijk ook een psychologische, zo men wil existentiële kant aan deze nieuwe vorm van bestaansonzekerheid.

Politicooloog Ronald van Steden (2013) werpt een interessant licht op de achtergrond van deze psychologie van de onzekerheid. In navolging van de Deense theoloog Niels Gregersen stelt hij dat in het christelijk denken een andere vorm van zekerheid besloten ligt: naast *securitas* is er de notie van *certitudo*. Het christendom voorziet in een vorm van heilszekerheid, de veiligheid van het geloof, althans voor zover de per definitie zondige mens die heeft verdiend. Deze notie is vooral in het protestantisme sterk ontwikkeld. Voor Luther komt *certitudo* voort uit de overgave aan een God die aan alles, zonder voorwaarden, voorafgaat.

Je hoeft geen *newborn Christian* te zijn om te begrijpen dat zo een innerlijke zekerheid over het eigen bestaan leidt tot een levenshouding waarmee risico's ontspannener tegemoet kunnen worden getreden. Er is de zekerheid dat een hogere macht zich over jou ontfermt, en als dat slecht uitpakt, is er altijd nog de troost van de beschikking of desnoods het lot. Invloed daarop is mogelijk via het daadwerkelijk geloof in en toewijding aan de voorzienigheid. Deze zekerheid is dieper geworteld dan de schijnzekerheid van het veiligheidsbeleid, aldus Van Steden.

Vanuit dit perspectief heeft de angst voor risico's, van welke aard dan ook, alles te maken met de morele revolutie die de secularisering teweegbracht. Deze redenering wordt ook gevolgd door Ulrich Beck, als hij stelt dat het begrip 'risico' zijn intrede deed 'toen God van het wereldtoneel verdween' (Beck, 2013: 24). Het verlies van innerlijke zekerheid zet de deuren open voor een existentieel verlangen naar veiligheid. Zeker nu in het kielzog van de religie in feite ieder groot, ideologisch verhaal verdwenen lijkt te zijn (ook dat van het socialisme), dient de veiligheidsleer zich aan als nieuwe kandidaat.

Veiligheid als oplossing

Het einde van de levensbeschouwelijk gestuurde samenleving betekende het begin van een veiligheidstijdperk. De groei van de welvaart en haar zekerheidsarrangementen in de jaren zeventig ging gepaard met een onverwacht en destijds onbegrijpelijk fenomeen: de criminaliteit groeide ook. Naast de verdeling van schaarste, die via de wetgeving op de sociale zekerheid redelijk leek te slagen, ontstond er een heel ander maatschappelijk

probleem. Tussen 1960 en 1985 vertienvoudigde het aantal aangiftes van 130.000 naar 1.300.000 per jaar (Huls e.a., 2001). Bovendien nam de variatie in criminaliteit toe (van voetbalvandalisme tot georganiseerde misdaad en cybercrime). Welvaart remde niet af, maar stimuleerde de normoverschrijding, zo leek het wel.

In sociaal-democratische termen kon deze ontwikkeling alleen begrepen worden als een voortdurend tekortschieten van de socialezekerheidsarrangementen. Men geloofde ten principale in maatschappelijke omstandigheden ter verklaring van gedrag: als die goed zijn, worden mensen dat vanzelf ook. Pas geleidelijk ontstonden initiatieven om de criminaliteit op een andere manier aan te pakken. Een bijzondere rol daarbij speelde Hein Roethof, Kamerlid van de PvdA, door wiens toedoen de kabinetbrede nota *Samenleving en criminaliteit* (Ministerie van Justitie, 1985) tot stand kwam. Die wordt algemeen beschouwd als het begin van het veiligheidsbeleid zoals we dat nu kennen.

De belangrijkste redenering in deze nota was dat de stijging van de criminaliteit te maken had met het wegvallen van de sociale controle. Hiervoor in de plaats stelde men het belang van 'functionele controle' van jongerenwerkers, onderwijzers en andere 'pedagogen' en de versterking van zogeheten situationele preventie. Met deze analyse werd afstand genomen van het idee dat vernielingen, overlast en diefstal te maken zouden hebben met een achtergestelde maatschappelijke positie. Criminaliteit werd een normatieve kwestie, waarbij het begrip moraal overigens angstvallig werd vermeden. Het ging vooral over controle, en daarmee was een scheur ontstaan in het sociaal-democratisch gedachtegoed.

Politiek gezien was het een noodzakelijke interventie. Veel burgers hadden het geloof in resocialisatie van daders en preventie door goede voorzieningen al eerder verloren. Vanaf de allereerste peilingen van het Sociaal en Cultureel Planbureau in de jaren zeventig stonden normen en waarden boven aan de lijst van grootste zorgen van mensen. Het grote verhaal dat de verzekering van fatsoenlijke leefomstandigheden ook voor rust en stabiliteit zou zorgen werd door de cijfers gelogenstraft. En men geloofde het ook niet meer – het klinkt nog steeds door in de actuele haat tegen het sociaal-democratische project. Criminaliteit werd een element van (de ervaring van) bestaanszekerheid, in de reële angst om slachtoffer te worden, maar meer nog als projectiescherm voor existentiële onzekerheid en maatschappelijk onbehagen.

Criminaliteit bleek psychologisch een buitengewoon geschikt kanaal om de angst en het onbehagen langs te geleiden. Er vallen slachtoffers met wie men zich kan identificeren, er zijn schuldigen (zelfs als die niet worden

opgepakt) en er is een systeem dat verantwoordelijk kan worden gehouden (politie en justitie), en waarover dus geklaagd kan worden. Criminaliteit is weliswaar een bron van onrust, maar stelt als oorzaak van onbehagen juist gerust. Het is tenminste duidelijk waar het over gaat. De angst om daadwerkelijk slachtoffer te worden van criminaliteit kwam nooit boven de 35 procent van de ondervraagden (Huls e.a., 2010). Maar het onbehagen over 'de toestand in de wereld' is onverminderd groot. Criminaliteit is in feite 'een oplossing' voor de knagende onzekerheid die de *liquid modernity* met zich meebrengt.

De reëel bestaande diversiteit

Bestaanszekerheid werd in de afgelopen decennia ook een veiligheidsprobleem – zoveel is duidelijk. Maar er is nog meer aan de hand. Met de uitbouw van de verzorgingsstaat vanaf het midden jaren zestig en het verlies van de geloofszekerheid nam toevallig ook de werving van gastarbeiders een aanvang. Het was het begin van een immigratiestroom van wisselende samenstelling, die ook na de huidige vluchtelingenstroom ongetwijfeld nog verder door zal gaan. Het gaat om mensen uit alle delen van de wereld, met verschillende motieven en aspiraties (economie, oorlog, persoonlijk). De samenstelling van de bevolking in de westerse landen is er drastisch door veranderd en zal dat blijven doen. Ook deze ontwikkeling heeft consequenties voor de beleving van bestaanszekerheid.

In Nederland leven bijna 2 miljoen niet-westerse en ruim 1,5 miljoen westerse allochtonen, tegenover 13,25 miljoen 'autochtonen'. Deze cijfers zijn even veelzeggend als dubieus. Het zijn dubieuze cijfers omdat de begrippen 'autochtoon' en 'allochtoon' hun betekenis verliezen. Maar ze zijn ook veelzeggend. De drie grootste steden van het land zijn in een halve eeuw zogenoemde *majority-minority cities* geworden – er woont een meerderheid aan minderheden. Om die reden omschreef de antropoloog Steven Vertovec (2007) Londen als een stad van superdiversiteit. Nooit eerder kwamen zoveel mensen in zo'n korte tijd uit zoveel verschillende werelddelen naar West-Europa, aldus Maurice Crul e.a. (2013).

Grote delen van Europa zijn drastisch van bevolkingssamenstelling veranderd – dat is geen nieuwe constatering. Maar het heeft consequenties voor de ervaring van bestaanszekerheid en de inrichting van de sociale arrangementen. Het begrip 'superdiversiteit' typeert de situatie op een relevante manier. Er lijkt daardoor een totaal ander perspectief op integratie te ontstaan. Als er geen etnische meerderheidsgroep meer is, zal iedereen

zich aan iedereen moeten aanpassen, is de gedachte (zie bijvoorbeeld Geldof, 2013). Als het begrip integratie nog ergens op slaat dan gaat het om wederzijdse integratie tót een samenleving, in plaats van het opgaan in een bestaande identiteit.

De notie van superdiversiteit bevestigt de complexiteit van de huidige samenleving en wijst op de onmogelijkheid om deze systematisch en al integrerend van bovenaf te regelen. Ze doorbreekt bovendien het dominante ‘wij-zij-denken’. De samenleving is veel ingewikkelder dan dat. Er zijn tientallen wij’ en zij’ en, of honderden of duizenden – het is maar hoe je naar de gegeven diversiteit en variatie kijkt. In het maatschappelijk debat ligt vaak het verlangen besloten dat we met elkaar één cultuur zouden moeten vormen, waarin gelijkheid van normen en waarden, gebruiken en gewoontes wordt nagestreefd. Het begrip superdiversiteit betekent dat verschillen worden erkend als uitgangspunt voor beleid, met de nadrukkelijke kanttekening dat daarmee de problemen nog niet zijn opgelost.

Op het scherp van de snede

Vooraf door de radicalisering van sommige moslimjongeren is de kwestie van immigratie en integratie op scherp komen te staan. De reële dreiging van terroristische aanslagen verscherpt nog eens het beeld. De ‘nieuwe terreur’ is verbonden aan internationale bewegingen en opereert in naam van een wereldreligie, ook al is het een aberratie daarvan. Aanslagen zijn incidenten, maar het zijn structurele incidenten, met een grote impact op het publiek. Terreur is de meest extreme botsing van wereldbeelden. Maar er zijn ook minder zware vormen van conflict, bijvoorbeeld rond het dragen van boerka’s, stelselmatige discriminatie of de bouw van moskeeën met minaretten.

Het zijn stuk voor stuk aanleidingen voor emotionele discussies over godsdienst, cultuur en identiteit. Zij bepalen in belangrijke mate de discussie over ‘integratie’ en ontnemen daardoor het zicht op de geboekte successen. Integratie is een precair onderwerp geworden, dat direct raakt aan de ervaring van bestaanszekerheid. Het is enigszins begrijpelijk dat de emoties hoog oplopen, maar politiek gesproken buitengewoon gecompliceerd, gezien de reële bestaande diversiteit. Integratie gaat steeds meer over de vraag hoe een pluriforme, diverse en gefragmenteerde samenleving tegelijk ook vitaal en stabiel kan zijn. Daarbij past zelfs de vraag of integratie nog wel het goede begrip is.

Zo kent Nederland grote autochtone groepen en streken die niet zo snel superdivers zullen worden. Als het om diversiteit gaat, dreigt er zelfs een Nederland van twee of zelfs meer snelheden te ontstaan. Een groter probleem is misschien wel dat nu eenmaal niet alle migranten kosmopolitische wereldburgers zijn. Er bestaan reële problemen zoals ongewenste groepsdruk, patriarchale dominantie, homofobie, geloofsdwang, parallelle economie, sociaal isolement, eerwraak of bekrompen fundamentalisme. Tegen deze achtergrond is de groeiende diversiteit wel degelijk een probleem voor een open samenleving.

Een samenleving die permanent verandert zoekt tegelijkertijd stabiliteit, continuïteit en duurzaamheid. Veiligheid verenigt – net als religie dat deed – de politieke elite en het volk, hoezeer hun belangen ook mogen verschillen. Er zijn dan ook vrijwel geen politieke tegenstellingen meer rond het onderwerp, behalve wat geschuif tussen preventie en repressie. Binnen zo'n context wordt migratie een precaire aangelegenheid. De problemen van integratie en criminaliteit vormen een explosief amalgaam waar het gaat om het bieden van zekerheid en stabiliteit. De politieke betekenis daarvan zien we het meest uitgesproken terug in het populisme van de laatste decennia.

Populisme, migratie en veiligheid

Zonder uitzondering zijn populistische partijen *tough on crime*. Veiligheid is altijd een van hun kernthema's. Ze pleiten voor steeds strengere straffen, minimumstraffen of zelfs de doodstraf, bij voorkeur in relatie tot de criminaliteit van buitenlanders. De nadruk op veiligheid gaat gepaard met een afkeer van het establishment – de elite. Bovendien bestaat er het idee één volk te zijn dat bedreigd wordt, en er is altijd wel een vorm van charismatisch leiderschap. Taggart (2000) vat het samen als het verlangen naar een *heartland*, een land dat je kent en dat je na aan het hart ligt. Maar dat er in feite nooit geweest is.

Populisme verenigt emoties die het midden houden tussen angst, passie en boosheid en die gedijen in een brede context van bestaansonzekerheid. Er bestaat een neiging deze mix af te doen als een antidemocratische uiting van rancune, maar dat doet onvoldoende recht aan de betekenis van het populisme. In een wereld die steeds groter, onverschilliger en ongelijker wordt, is het populisme niet zozeer antidemocratisch als wel ongearticuleerd. In het populisme zien we de strijd om bestaanszekerheid terugkeren in zijn meest rauwe vorm: authentiek in motief, desastreus in effect.

Populisme is politiek in vijandschap, zonder verhaal waar het in positieve zin voor staat – behalve veiligheid, aldus Mabel Berezin (2009). Zij brengt de opkomst van het actuele populisme in verband met de afkalving van de natiestaat. Ook in haar analyse staat de veiligheidspolitiek centraal. De natiestaat heeft voor veel van zijn inwoners een geruststellende functie. Het is een begrensde geheel met ‘familiaire betekenis’ – de mensen zijn er gelijk voor de wet (253).

Het verlangen naar een *heartland* is niet zo irrationeel als vaak wordt voorgesteld. Mensen hebben behoefte aan continuïteit en duurzaamheid: ‘the expectation of continuity is rational because it is emotionally satisfying’ – zoals Berezin (2009: 254) het uitdrukt met een verwijzing naar William James’ *The Sentiment of Rationality* uit 1879. Veiligheid, familiariteit en geborgenheid in de publieke sfeer bepalen ‘de nationale ervaring’. De Europese eenwording benadeelt degenen die afhankelijk zijn van de natiestaat: ouderen, laaggeschoolden, de middenstand en lagere ambtenaren – de doelgroepen van het populisme. De natiestaat heeft een geschikte omvang voor een veilige democratie. Voor degenen met alleen ‘nationaal kapitaal’ is Europa een bedreiging.

De analyse van Berezin onderstreept het belang van de veiligheidsbeleving voor de politiek. Dat zij daarbij wijst op het belang van de natiestaat is plausibel, gezien de anti-Europese houding van populistische partijen. Maar de situatie is nog iets ingewikkelder. De notie van familiariteit staat immers ook haaks op de migratiebewegingen van de afgelopen decennia. Het populistische appel op een *heartland* is niet alleen verbonden aan sentimenten over de veiligheid van de natiestaat, maar ook aan de ondermijning van die natiestaat door migratie. De veiligheidsbehoefte doet zich voor binnen een context van grenzeloosheid, zowel geografisch als normatief.

De nieuwe inzet van bestaanszekerheid

Een samenleving is meer dan een optelsom van individuen of groepen, zoals de term superdiversiteit suggereert. Een samenleving kent structuren, organisaties en tradities. Die strekken zich uit van de rechtsstaat en het onderwijs tot aan de omroepen en het sinterklaasfeest, en alles wat ertussenin zit, zoals sociale zekerheid. Al deze zaken hebben een bepaalde zwaarte en voegen zich niet zomaar naar de diversiteit, hoe ‘super’ die ook is. De diversiteit in denken en handelen moet vaak bevochten worden, maar soms ook liever niet. Er zijn verworvenheden in het Westen waar niet aan getornd kan worden, wil het zijn eigen uitgangspunten niet ondergraven.

Tegelijk is aanpassing van de instituties en tradities onvermijdelijk – gegeven de diverse achtergronden, andere talen, toegankelijkheid van voorzieningen en conflictueuze incidenten. Collectieve arrangementen dienen zich te verhouden tot de diversiteit, én tot de commotie die daarachter schuilgaat. Een superdiverse samenleving vraagt vanuit een politiek oogpunt dan ook eerder om het ‘besturen van verschillen’ dan om het ‘organiseren van overeenkomsten’, zoals doorklinkt in het idee van ‘gedeeld burgerschap’. Besturen van verschillen, dat gebaseerd is op de uitgangspunten van de democratische rechtsstaat.

Gelijkheid voor de wet, vrijheid van meningsuiting, recht op een eigen levensbeschouwing, een menswaardig inkomen. Het zijn ankerpunten in een dynamische context. Populistische partijen speculeren nadrukkelijk op het potentieel van het verlangen naar familiariteit, geborgenheid en veiligheid. Andere politici lijken al gauw tekort te schieten als zij geen overtuigend antwoord hebben op het uitgegrote immigratie- en veiligheidsprobleem. Hun onbeholpenheid kan door populistische partijen handig worden uitgespeeld, daarbij een handje geholpen door de media. Dit leidt tot de eigenaardige tegenstelling dat het populistische denken zowel tegen de overheid is als voor een streng optreden daarvan.

Voorals in het Europese populisme zien we een sterke verknoping van sociaal-economische en sociaal-culturele thema's. Het oudje dat eerst door Marokkaanse schoffies is weggepest uit haar buurt, wordt nu aan haar lot overgelaten in het verzorgingstehuis. Dat sentiment – dat overigens niet van enige realiteitszin is gespeend – verwijst naar een gevoel van verlatenheid. De overheid laat het twee keer afweten. Pim Fortuyn sprak van ‘een verweesde samenleving’. Een volk zonder innerlijke zekerheid zal, met een elite zonder groot verhaal, de moed steeds verder in de schoenen zinken als het geconfronteerd wordt met schokkende incidenten. En valse profeten staan klaar met de belofte om het tij te doen keren.

Het is uitgerekend de publieke sector die wordt aangekeken op de problemen. Wat er ook gedaan wordt, het zal nooit goed genoeg zijn. Dat uit zich in paradoxale commentaren waarin tegelijk om meer en om minder ingrijpen door publieke sector wordt gevraagd. De scholen zijn te groot, hun ordebeleid is onduidelijk en hun visie te abstract. De politie is te soft, behalve als het gaat om ontvangen verkeersboetes. De democratie is onberekenbaar, bevoordeelt de elite en de buitenlanders, en bereikt daarenboven ook niets. En de sociale zekerheid schiet tekort omdat een nieuwkomer een uitkering krijgt, en ‘mijn dochter nog niet eens een huis kan huren’.

Deze enigszins karikaturale opsomming staat voor een maatschappelijke druk die zich richt tegen bestuurders, publieke functionarissen

en uiteindelijk tegen andere burgers. 'Solidariteit is diefstal' stond eens boven een rapportage van de *NRC* over PVV-stemmers (*NRC*, 2009). Ook al spelen dergelijke sentimenten niet bij iedereen, ze komen hoe dan ook tot ons via die media die 'de lust van de onvrede' maar al te graag exploiteren. Deze toestand maakt onzeker, terwijl juist meer zekerheid is gewenst. Er is behoefte aan een overtuigend verhaal van de instituties, van de professionals die daarbinnen opereren en van de burgers die er tot hun recht moeten komen. Is er een andere vorm dan het populisme denkbaar waarmee de diepe bestaansonzekerheid van mensen tegemoet kan worden getreden?

Lichte structuren

Een superdiverse, fluïde netwerksamenleving vraagt om bezinning op principes die zij wenst te koesteren of die zij achter zich moet laten. Zij doet aan permanent zelfonderzoek. Dat doet soms pijn en gaat gepaard met strijd. Het managen van de stabiliteit en de vitaliteit van de samenleving gaat om mensen. Maar de politieke inzet schuilt toch vooral in de waarde en de continuïteit van instituties, zoals de kwaliteit van onderwijs en gezondheidszorg, de legitimiteit van sociale zekerheid of de robuustheid van de rechtsstaat. Waarin toont de liberale democratie zich flexibel (bijvoorbeeld zwarte piet of de christelijke feestdagen) en welke waarden zijn heilig (bijvoorbeeld seksegelijkheid)?

In welke mate weerstaat zij de tendens tot discriminatie en wanneer laat zij markt en samenleving zelf het werk doen? Betekent gelijkheid ook altijd gelijkheid in voorzieningenniveau? Het onverkort vasthouden aan de huidige inrichting van de publieke sector kan niet het uitgangspunt van een nieuwe geruststellende visie zijn. De publieke sector heeft zich de afgelopen decennia ontwikkeld tot een moloch van grote instituties, te veel verdienende bestuurders en nodeloos ingewikkelde procedures en afrekenmodellen. De publieke sector kent te veel perverse effecten en is om die reden ook nog eens te duur.

De noodzakelijke beweging is veel meer in de richting van lichte structuren, dicht bij de problemen van burgers, ondersteunend aan hun mogelijkheden en met geloof in hun kansen op maatschappelijke verbetering. Bestaanszekerheid is naast materiële voorzieningen ook het verhaal van veiligheid en betrokkenheid, in sociale verbanden die door de overheid ondersteund moeten worden. Het gaat uiteindelijk om nieuwe verhoudingen tussen beleid, beroepskrachten en burgers. Deze staan niet langer in het

teken van het institutionele aanbod, maar ook niet in dat van de ongearciculeerde vraag van burgers. Aanbod- en vraagsturing zijn immers twee kanten van dezelfde medaille.

Aanbodsturing riekt naar bureaupolitiek en institutionele belangenbehartiging in het teken van de gelijkheid. En vraagsturing legt een te grote nadruk op consumentengedrag van burgers, dat past bij een neoliberale marktpolitiek. Deze twee benaderingen dienen te worden afgelost door een verhaal over problemen en kansen als uitgangspunten voor de publieke inrichting. Bij problemen hebben we het over zaken die burgers direct aangaan; het komen tot gedeelde diagnoses; een 'behandeling' met betrokkenheid van alle relevante partijen. Uiteindelijk leidt elke probleemaanpak tot een concreet verhaal. Naast deze benadering van probleemsturing dient er ruimte te zijn voor een kansenbeleid. Kansen voor individuen en groepen, die binnen hun eigen diverse contexten liggen.

Bestaanszekerheid staat steeds meer voor iets dat groter is dan materiële problemen. Deze zijn er zeker ook, maar ze zijn samen gaan hangen met culturele en zelfs existentiële problematiek. Mensen verlangen naar een toestand die het hun mogelijk maakt het eigen leven zo spannend en interessant te maken als ze zelf willen. Men wil wel risico's lopen, maar alleen als daar zelf voor gekozen is. Zelfverkozen risico's zijn spannend, maar ongevraagde onveiligheid maakt onzeker. Men vreest chaotische toestanden daar waar vanzelfsprekendheid verlangd wordt. In deze context schuilt de opgave voor vormgeving van hedendaagse zekerheid.

Kleine zekerheden

De verhouding tussen het dominante verhaal van de veiligheid waarbinnen sociale zekerheid zich als concreet probleem voordoet, moet weer worden omgekeerd. Dan gaat het over problemen en kansen rond concrete individuen en groepen die een fatsoenlijk leven willen leiden. De vaak verlangde 'grote beweging' is paradoxaal genoeg een beweging richting klein, betrokken, concreet, lokaal en initiatiefrijk: pragmatisch en idealistisch tegelijkertijd. Niet bij gebrek aan beter, maar omdat de abstracte en vervreemdende kwaliteit van de instituties daarom vraagt. De kracht van de instituties staat of valt bij een effectieve werking in het kleinste verband.

Burgers voelen zich meer geruggensteund op het moment dat zij zich gekend, gehoord en serieus genomen weten. Dat betekent niet het klakkeloos volgen van sentimenten van burgers en vooral geen slappe knieën van

bestuurders. Een institutionele beschaving luistert, corrigeert, expliciteert verwachtingen en vraagt om wederkerigheid. Ze zet niet in op stelselherzelingen, geforceerd leiderschapsgedrag en topdownpolitiek, maar weet wat er speelt (problemen en kansen) en geeft realistische en betekenisvolle beoordelingen die relevante partijen aanspreken en erbij betrekken.

Het streven naar bestaanszekerheid voor iedereen ligt, in de vorm van gestuurd kapitalisme, aan de basis van de verzorgingsstaat van de twintigste eeuw. In de laatste decennia is de betekenis van bestaanszekerheid echter verruimd naar andere terreinen. Onzekerheid is in een geglobaliseerde wereld existentiëler geworden. Voor velen is de welvaart toegenomen, maar – paradox – ook het gevoel van onbehagen. Bestaanszekerheid verdient een nieuwe invulling, terwijl zij tegelijk verbonden blijft aan de klassieke betekenis van vrijheid om het eigen leven te ontplooiën – zonder anderen schade te berokkenen.

Bestaanszekerheid in de eenentwintigste eeuw gaat nog steeds over bescherming tegen ziekte, ouderdom en werkloosheid, maar ook over veiligheid, diversiteit en duurzaamheid. Juist de breedte van de agenda toont het belang van de gezamenlijkheid. De collectiviteit is niet alleen gegeven in het optreden van de overheid, maar ook in een actieve levenshouding, het nemen van initiatief en risico, de morele aanspreking van elkaar. Met de overheveling naar de gemeenten van het sociale domein is in principe de beweging ingezet die past bij de bestaansonzekerheid van deze tijd. De vraag is in hoeverre de gemeenten in staat zijn ook de goede antwoorden te vinden. In ieder geval zullen ze dat niet alleen kunnen doen.

De overheid vertegenwoordigt het belang van een sterke publieke sector, en staat voor de toegankelijkheid van voorzieningen. Maar de overheid kan in de eenentwintigste eeuw niet meer dan een partij zijn – hoe sterk ook. Ze is in feite sterk afhankelijk van de mate waarin de instituties in hun transitie ‘nieuwe geborgenheid’ weten te geven aan hun bewoners. Instituties die zich daadwerkelijk laten leiden door de dynamiek in de samenleving en de sociale veerkracht van burgers zoeken, faciliteren en ondersteunen. Sociale zekerheid is onderdeel geworden van een veel grotere vraag naar sociale stabiliteit en maatschappelijke geborgenheid.

Literatuur

- Bauman, Z. (2000). *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
Bauman, Z. (2005). *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.

- Beck, U. (2013). Leven in de mondiale risicosamenleving. Over ironie, quasi-religie en een nieuwe wereldorde. In: Hoogland, J. & Steden, R. van (red.), *In vertrouwen leven*. Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, 24-37.
- Berezin, M. (2009). *Illiberal Politics in Neoliberal Times. Culture, Security and Populism*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Boutellier, H. (2011). *De improvisatiemaatschappij. Over de sociale ordening van een onbegrensde wereld*. Den Haag: Boom Lemma.
- Boutellier, H. (2015). *Het seculiere experiment. Hoe we van God los gingen samenleven*. Amsterdam: Boom.
- Crul, M., Schneider, J., Lelie, F. & Gerritsen, R. (2013). *Superdiversiteit. Een nieuwe visie op integratie*. Amsterdam: VU U.P.
- Duyvendak, J.W., Engelen, E. & Haan, I. de (2008). *Het bange Nederland. Pleidooi voor een open samenleving*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Furedi, F. (1997). *Culture of Fear, Risk-taking and the Morality of Low Expectation*. Londen: Continuum.
- Geldof, D. (2013). *Superdiversiteit. Hoe migratie onze samenleving verandert*. Leuven: Acco.
- Huls, F., Schreuders, M., Horst-van Breukelen, M. ter & Tulder, F. van (2001). *Criminaliteit en rechtshandhaving 2000. Ontwikkelingen en samenhangen*. Den Haag: WODC/CBS.
- Kruiter, A.J., Bredewolde, F. & Ham, M. (2016). *Hoe de verzorgingsstaat verbouwd wordt. Kroniek van een verandering*. Amsterdam: Van Gennep.
- Ministerie van Justitie (1985). *Samenleving en Criminaliteit. Een beleidsplan voor de komende jaren*. Den Haag: Ministerie van Justitie.
- NRC Handelsblad (2009). PVV'er voelt zich 'gepakt' – zoals iedereen. Geraadpleegd via <http://vorige.nrc.nl/binnenland/article2370437.ece>.
- Schuyt, C. (2013). *Noden en wensen. De verzorgingsstaat gezien als een historisch fenomeen*. Oratie uitgesproken bij de aanvaarding van de prof. dr. J.A.A. van Doorn leerstoel. Rotterdam: EUR.
- Spithoven, R. (2012). *Niet bang maar onzeker. Een onderzoek naar overeenkomsten en verschillen in de beleving van sociale veiligheid in de hedendaagse Nederlandse samenleving*. Amsterdam: Dynamics of Governance.
- Steden, R. van (2013). Een doorbreking van orde. De betekenis van vertrouwen en geloof voor veiligheid. *Religie & Samenleving*, 8(3), 389-410.
- Taggart, (2000). *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Trommel, W. & Veen, R. van der (2004). Introductie. In: Trommel, W. & Veen, R. van der (red.), *De herverdeelde samenleving. Ontwikkeling en herziening van de Nederlandse verzorgingsstaat*. Amsterdam: AUP
- Vertovec, S. (2007). Super-Diversity and its implications. *Ethnic and Racial Studies*, 30(6), 1024-1054.

Over de auteur

Hans Boutellier is wetenschappelijk directeur van het Verwey-Jonker Instituut en tevens hoogleraar Veiligheid & Veerkracht aan de Vrije Universiteit Amsterdam.